

szerint: egyértelmű, hogy más nyelvi tudásra van szüksége egy jogásznak, mint egy magyar szakos pedagógusnak). Annyi bizonyosnak látszik, hogy már a kérdés fölvetése is hosszú évtizedek alatt felgyülemlett érzékenységeket sért súlyosan („évtizedeken keresztül a felsőfokú anyanyelvi oktatás lehetőségéért küzdöttünk, s most tanítsunk/tanuljunk románul, szlovákul, szerbül?”). A nyilvánvalóan szükséges pragmatizmust kell a jövőben türelmes munkával, ezekkel a nagyon is jól érthető (és megérthető) érzelmekkel kibékíteni. S bár az ungvári előadások után, időhiány miatt ér-

demi vitára a kérdésről nem kerülhetett sor, lesz még erre lehetőség. A szintén e problémakört tárgyaló debreceni konferencia (2004. október 28–31.) előadásainak és vitáinak anyaga azóta nyomtatásban is megjelent (Kontra Miklós szerk.: *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó 2005). Lesz (van!) tehát mód az érvek és ellenérvek nyugodt és alapos végiggondolására, megvitatására... Amire szükség is lesz, bizony!

Liszka József

Jacques Barzun: Hajnaltól alkonyig – a nyugati kultúra 500 éve

Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006. 1187 lap

A történelem iránti érdeklődése önmagában igazolja-e, hogy egy fizikus nem csak elővas, de ismertet is egy több mint ezeroldalas történettudományi művet? Bizonyára nem! Másról, többről van szó.

Ami a szóban forgó könyv tárgya: az utolsó 500 év, pontosabban az utolsó fél-ezred kultúrája, és ez éppen egybeesik a természettudomány és a ráépülő technika „diadalútjával”, a mai értelemben vett természettudomány 16. századi kezdeteitől napjainkig tartó haladásával, eredményeivel és az általa támasztott kihívásokkal, veszélyekkel. Ez az, ami indokolja a recenzens különös érdeklődését a könyv iránt.

Érthető tehát, ha az az első kérdés, hogy mennyiben váltotta be a könyv azt az elvárást – legalább is a recenzens elvárását –, hogy tükrözze azt a hatalmas és egyre gyorsuló haladást és az ennek megfelelő társadalmi változást, amelyet a tudomány okozott az emberiség történetében. „Aligha képzelhető el, hogy a tudomány és technika rendkívüli fontosságát a társadalmak életé-

ben és az emberek szemében csökkenthetné a divat bármiféle fordulata” – állapítja meg a szerző (1053. o.). Máshol meg azt írja, hogy „...az újdonságok mögött ott állt a haladás legfőbb mozgatóereje, a természettudomány”. (844. o.) Kétségtelen, hogy a szerző tárgyalását át- meg átszövik az utalások a tudományra és a technikára, de el kell fogadnunk, hogy itt a *teljes* kultúra történetéről van szó, és nem tudománytörténetéről. Valóban hihetetlen bőséggel szól minden korban a festészetről, a képzőművészetéről, az építészetéről, a zenéről és az irodalomról, de a francia születésű amerikai történész szemhatára – mint a kötet alcíme jelzi is – valójában csak a „nyugati világra” terjed ki: Nyugat-Európára, Észak-Amerikára és – mint kivétel – Oroszországra, de Kelet-Európáról *legfeljebb* mellékmondatok egy-egy utalásában esik szó*. Hazánk különösen „mostohagyerek” ebből a szem-

* Megjegyezzük, hogy Közép-Európán Németországot és Ausztriát érti. (B. D.)

pontból. Comeniusról írva például felsorolja, hogy mely országokban járt, hol dolgozott. Sajnos Sárospatak említésre sem kerül. Vagy Bartókról mindössze egy kritikust idézve emlékezik meg, mely szerint az „Bartók zenéjét ... egyenesen gyűlölte”. (1055. o.) Az ún. nemeuklideszi geometriával kapcsolatosan pedig csak Lobacsevszkij nevét említi, Bolyaiét nem. Molnár Ferenc viszont szerepel a 20. század legnevezetesebb színpadi szerzői között, Ligeti György pedig a zeneszerzők között.

A tudomány kérdésére visszatérve először is megállapíthatjuk, hogy a könyv rendre számot ad a tudománytörténet objektív tényeiről – mondhatjuk –, nyomon követi a legfontosabb felfedezéseket. Így szó esik a modern mechanika és csillagászat megalapozásáról (Kopernikusz, Galilei, Kepler, Pascal, Newton), az elektromosságtanról (Franklin, Coulomb, Volta, Galvani, Faraday), a termodinamika első lépéseiről (Newcomen, Watt, Joule, Mayer) vagy a modern kémia (Lavoisier, Priestley, Cavendish) és kísérleti orvostudomány színre lépéséről (Bichat, Magendie). Ugyancsak beszámol a relativitáselmélet és a kvantummechanika megszületéséről. „Einstein relativitáselmélete a fénysebességet tette meg végső alapegységnek a tér-idő kontinumban és egy sokdimenziós világban, amelyben a megfigyelő jelenléte, a megfigyelés pusztán ténye is befolyásolja a tapasztaltakat. Amikor a Nap közelében elhajló fénysugarak elhajlása igazolta a feltételezéseket, és más paradoxonok is felmerültek, például hogy a fénysebesség kivételével már semmit nem tekintettek abszolútnak, vége szakadt annak a kényelmes felfogásnak, amely szerint a tudomány nem más, mint a glédába állított józan gondolkodás. Newton már csak egy volt a könyvespolcon sorakozó klasszikusok között, akinek állításai egy bizonyos pontig még

használhatók, azon túl azonban érvénytelenek”. (1049. o.) Vagy: „Az egymás után felbukkanó, új jelenségek elvezettek Max Planck kvantumelméletéhez, amely szerint „...a sugárzás nem folyamatos, hanem *adagok*; elkülönült, apró csomagocskákból áll – részecsketermészetű”. (888.o.) (Megjegyezzük, hogy az, amit az utóbbi idézet előtt és után olvashatunk, téves! Ilyen is van!)

A 17. század tárgyalásánál egyébként megállapítja: „...a változatlan kinyilatkoztatás helyét a nyughatatlan vizsgálódás és kísérletezés vette át, s maga az igazság nem volt többé örök. A tudomány büszke volt bátorságára, amellyel képes volt elvetni saját, korábbi nézeteit; ...A módszer bombabiztos volt, az eredmények pedig mind nagyobb és nagyobb, korábban teljesen ismeretlen területeket tártak fel az emberi megismerés előtt”. (316. o.) „Ha tíz évvel ezelőtt valamit ténynek, bizonyosságnak tekintettünk, ...ma már egészen másként – talán pont fordítva – látjuk a dolgot...” – írja később. (1051. o.)

A különös az, hogy a 17. századot mégsem tekinti a tudományos forradalom korának, sőt kifejezetten cáfolja ezt, mert „...a mai, modern értelemben vett tudomány forrása nemcsak a Kopernikusz és Galilei által feltárt új tények körül, de rajtuk is túl, a messzi középkorban fogant eszmék sokaságának kútjában kereshető”. (285. o.) És itt érdemes kilépnünk abból a körből, amely az ismertetés során csak a tudomány kérdéseinek tárgyalását tekinti. Arról van ugyanis szó, – és erre már az előző mondatokban is felfigyelhettünk – hogy a középkort egyáltalán nem tartja „sötétnek”, és a könyv olvasóinak gondolkodásából „száműzni” kívánja ezt a „téves fogalmat” (334. o.) „A középkor a tudomány és a *techné* területén messze meghaladta a görögöket és a rómaiakat”. (341. o.)

Itt kell megemlítenünk, hogy nem csak a középkor tekintetében, de számos más esetben is szembe helyezkedik a szerző a közkeletű, mondhatjuk elfogadott történelmi állásponttal. Csak néhányat említve pl. a puritánok vagy a viktoriánusok megítélésében, de Machiavellire, Cromwellre, a Napkirályra vagy Nietzschére vonatkozóan is. Helytelennek tartja az első és második világháború elnevezést is: „A névadás téves, hiszen az európai háborúk a 18. század óta egytől egyig világháborúk voltak...” (957. o.)

A kitérő után ismét egy pillanatra a tudománnyal kapcsolatos kérdésekre térve utalunk a szerzőnek arra a fontos megállapítására, hogy a tudomány nem egyedüli oka a materiális haladásnak és tudásgyarapodásnak, sőt bizonyos értelemben a tudománynak is feltétele a gyakorlati tudás. „A szerszámaikat bütykölő és javítgató mesterek ötletei sokban hozzájárultak a tudomány szárnyalásához”. (306. o.) „...a tudomány előrehaladása igen sok esetben az eszközökön, szerszámokon múlik, akár léteztek és használatosak voltak már korábban is, akár a kutató találta ki, szerkesztette meg őket”. (452. o.)

A recenzens beállítottságának megfelelően aránytalanul nagy bőségben mutatuk be a tudomány történetének a tárgyalását a könyvben, de – mint már említettük – a szerző hasonló bőséggel, sok-sok név felsorolásával, az izmusok bemutatásával szól a kultúra más ágairól: az irodalomról, a zenéről, és a művészet különböző más területeiről.

Formáját tekintve a könyv négy fő része tagozódik, és ezt egészíti ki az elején az előszó, a bevezető, a végén a jegyzetek és a névmutató. Az utóbbival kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy minden személy (történelmi, kultúrtörténeti szereplő) neve után zárójelben megtalálható születésének és halálának az évszáma, és ez nagyban

elősegíti az olvasó tájékozódását. Ugyancsak itt kell megemlítenünk azt a formai megoldást, hogy egy adott kor vagy korjelenség tárgyalásánál tipográfiailag kiugróan és vastag betűvel idéz a kor egyik vagy másik szerzőjétől bizonyos jellemző részleteket. További megemlítendő jellegzetesség, hogy a részletesebben tájékozódni akaróknak a szövegben zárójelben rendszeresen megemlíti azokat a műveket, amelyeket erre a célra ajánlhat. Ezzel azonban még mindig nincs vége a különleges formai megoldásoknak. Két további említünk. Az egyik, hogy a szövegnek mintegy a folyamatosságát megszakítva egyes személyekről, felfogásukról, alkotásairól betéteket találunk. Ezek között vannak jól ismert történelmi, ill. főleg kulturális személyiségek, mint pl. Jean-Jacques Rousseau, vagy Pascal, vagy Swift, de számos nem széles körben ismert író vagy gondolkodó, mint pl. John Law, vagy Oliver Wendell Holmes, vagy James Agate is szerepel. Végül még egy különös megoldás: az események tárgyalását meg-megszakítva egy-egy „látkép” találunk különböző városokról, pontosabban egy leírást arról, hogy az adott korban, hogy látták a világot, az eseményeket a szóban forgó városból. Ilyenek pl.: „Madridi látkép 1540 körül”, „Velencei látkép 1650 körül”, „Londoni látkép 1715 körül”.

Nem egy helyütt a történelemfilozófiával és a történelemírással kapcsolatos megfontolásokat is olvashatunk. Így pl. a 801. oldalon ezt írja: „A legizgalmasabb kérdés pedig: vajon felfedhető-e a múlt? Egyes gondolkodók szerint a történelem megismerhetetlen; a múltat örökre homály fedi, s hiteles feltérképezéséhez a ránk maradt hordalék elégtelen. E metafizikai kérdés megválaszolása minden bizonnyal azokra marad, akiket gyötör, mert jobban bíznak logikájukban, mint az ismereteikben”. Más-hol a történetírás un. „Annales” iskolájával

száll szembe, amely szerint „a kutató történész a múlt szociológusa”. Ezeket sem a nagy egyéniségek, sem a nagy események nem túlságosan érdeklik, hanem az életkörülmények alakulásának vizsgálatára helyezik a fő súlyt. „Két és félezer éves hagyományt tagad meg és vet el ez a mozdulatlanságra ítélt történelem”. (917. o.) A történelem különben a szerző szerint azért nem lehet „tudomány”, mert „érdeklődése a részletek, a sajátos, az egyéni, a különös felé irányul”. (919. o.) Így azután – szerinte – nagyon korlátozott a lehetőség törvények megállapítására is a történettudományban.

Viszont „nagy emberek” szerinte nemcsak a politikusok, a „tett emberei”. Ezek „...szinte teljesen lefoglalták a közemlékezet befogadóképességét, és alig hagytak helyet más tevékenységeket űző, de éppoly figyelemre méltó szellemeknek. Ezt az elfeledett csapatot írók, művészek, filozófusok, tudósok, orvosok és kutatók alkotják”. (621. o.)

Hűen a könyv címéhez lépten-nyomon a hanyatlás jeleit fedezi fel a szerző a „Nyugat” történelmében és kultúrájában. A politikában pl. addig küzdöttek az emberek a választójogért a legszélesebb értelemben, míg most, amikor a célt elérték, már nem érdekli őket, nem mennek el szavazni. Nagyon nehezen érzük el újra még az EU keretében is azt, ami az első világháború előtt már megvolt, éspedig: „A művészek szabadon utazgattak – nem voltak még sem útlevelek, sem vízumok –, sokan Párizsba, mert itt volt leghevesebb a pezsgő izgalom, s amikor hosszabb-rövidebb ott-tartózkodás után visszatértek Berlinbe, Bécsbe, Prágába, vagy éppen Szentpétervárra, hagyták a hazai szellem gomolygásával és az otthoni inspirációkkal vegyülni a kintről hozott gondolatokat”. (914. o.) „A fővárosok közötti, mind elevebb utazgatás révén virágzott a világpolgári szellemiség. Az életrajz-

ok tanúsága szerint a máig ismert képzőművészek, írók sok időt töltöttek távol hazájuktól, hogy Párizsban, Bécsben, Berlinben, Londonban, Budapesten, Prágában vagy Szentpétervárott keressék fel barátait”. (978. o.)

A közlekedés gyorsulása mára végül egyre rohanóbbá és gyökértelenebbé tette az embereket. Ehhez járulnak a „technikai csodák”, a számítógép, a szórakoztató elektronika, amely általánossá tette „...a renyhe, elpuhult életmódot; az ember csak ül, bámulja a képernyőt, s közben egyre elszigeteltebb és magányosabb lesz”. (1113. o.)

„Rabelais felvillanyoz és felemel, ...az *Ulysses* lehangol és a földbe döngöl, mint a modern darabok, például *Az ügynök halála*. Ez a különbség a 14. és a 20. század: egy kultúra hajnala és kiábrándultan, kiüresedetten megélt alkonya között”. (209. o.) „Századunkban az embereknek összehasonlíthatatlanul több tudást sikerült felhalmozni, mint amennyiről Montaigne vagy Rabelais akárcsak álmodhatott. És vajon ennek megfelelő arányban vagyunk bölcsébbek és boldogabbak is?” (217. o.)

Bár ezeknek a megállapításoknak és több más, a könyvben felsorolt negatív jelenségnek a helytálló voltát aligha lehet tagadni, hogy azonban egyértelműen a nyugati – mondjuk ki –, az európai kultúra és civilizáció hanyatlásáról, sőt végső hanyatlásáról van-e szó, a recenzens szerint nagyon is vitatható.

A következő idézet mindenesetre a könyv egyik legfontosabb megállapításának tekinthetjük, és a könyvismertetésünk végszavának szánjuk.

„A történet végére világosan látni fogjuk, hogy jelen korunk nem egyszerűen ’a felvilágosodás örököse’ – amire sokan büszkék, és ami fölött legalább ugyanennyien sajnálkoznak –, hanem éppúgy örököse annak a korszaknak is, amely helyre-

hozta a felvilágosodás tévedéseit, s míg helyükbe odatette a sajátjait, hallatlan ered-

ményeket ért el a művészet és a gondolkodás minden területén”. (665. o.)

Berényi Dénes

Mozart és Salieri.

Az orosz posztmodern 4. Sorozatszerkesztő: Hajnádý Zoltán

(Szerk.: Fonalka Mária. Debrecen, 2005. 276 lap)

A századforduló orosz művészetét irodalom- és kultúrszemiotikai szempontból bemutatató és elemző posztmodern filozófiai értekezések és tanulmányok tematikus egybegyűjtésére és magyar nyelvre történő átültetésére vállalkozott egyetemi oktatók és Phd hallgatók részvételével a Debreceni Egyetem Szlavisztika Intézetének Orosz Irodalom Tanszéke. A könyvsorozat célja: a szélesebb olvasói réteg számára elérhetővé tenni és megismertetni az orosz posztmodern századfordulót, annak minden küzdelmével, s eredményével. A sorozat sikerességét támasztja alá az a tény, hogy 2006-ban már az 5. kötet látott napvilágot. A Kossuth Egyetemi Kiadó gondozásában és Hajnádý Zoltán szerkesztésében megjelenő sorozat egyik darabjaként 2005-ben látott napvilágot a *Mozart és Salieri* című tanulmánygyűjtemény.

Jelen ismertető tehát a *Mozart és Salieri* c. kötet bemutatásával foglalkozik. A benne közzétett írásokat Fonalka Mária, J. Matyi Anna, Reichmann Angelika, Szálkai Márta, Balogh István és Baka István fordításában olvashatjuk. A kötetben azonban jeles szerzők – Hajnádý Zoltán, Jagusztin László, Merlics Aliz, Gránicz István és Szijártó Imre – saját tanulmányai is fellelhetők.

A sajátos orosz–szovjet létélmény történelmi és duális jellegéből eredő, társadalmi formáció-, ugyanakkor paradigma-váltást is eredményező konfliktusos szituáció megérthetősége és megélhetősége, va-

lamint „feldolgozhatósága, felvállalhatósága, és elmondhatósága” (27. o.) dilemmája jellemzi a 20. század irodalmát. Az orosz-szovjetség duális struktúrája, feszültsége és paradoxonjai különösen aktuálissá tették a zseni-művész oppozíciót. Az orosz-szovjet olyan kategóriái, mint a múlt, vallásos hit és a nemzet – melyek addig a (az írói) létélmény alapját képezték – most szembekerülni kényszerültek a szovjetség szervetlenségével.

1917-től az addig szabadon tevékenykedhető Mozartok ideje lejárt. Az orosz típusú ön- és világmondás veszélyes volta nyilvánvalóvá vált. A szovjetség-paradigma kizárólagossága a Mozartokat hallgatásra, és/vagy emigrációba kényszerítette, de akadtak olyanok is, akik a likvidálás áldozatai lettek (Babel, Cvetajeva, Mandelstam, Paszternak). Az „otthon” maradottak pedig vagy alkalmazkodtak (a Salierik), vagy megpróbálták valamilyen módon feldolgozni e két paradigma ellentmondásosságát (Jeszenyin, Majakovszkij) (5–21. o.). A kétféle (a mozarti és a salieri) típusú világmondás közti veszélyes lavírozgatás is sokak életébe került.

A mozarti és a salieri típusú világérzékelés kétféle tudás eredménye. A Mozartok szintézis jellegű, (az alkotásban megnyilvánuló) esszenciális tudással rendelkeznek, melynek transzhistorikus érvényessége (az alkotói lét az élet konkrét megszűnése után bekövetkező halhatatlansága) képes csak